

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОНУКАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

© Голощук С.Л., 2007

Проаналізовано основні трактування спонукання та спонукального дискурсу з точки зору когнітивно-комунікативної парадигми знань. Спонукальний дискурс розглядається як стратегічне утворення, де внутрішні процеси мовленнєвої діяльності впливають на його реалізацію.

Ключові слова: спонукальний дискурс, спонукання, інтенція.

The article deals with the analysis of modern approaches to the directive discourse. The directive discourse is treated as a strategic organization. Special attention is paid to the influence of intention, ensuring directives between communicators.

Key words: directive discourse, directive markers, intention.

У сучасній лінгвістиці залишається **актуальним** осмислення когнітивно-комунікативної парадигми лінгвістичних студій, яка складається у світі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть. Обрання спонукального дискурсу як **об’єкта** дослідження зумовило **мету цієї роботи** – виявити особливості функціонування спонукального дискурсу та уточнити розуміння категоріальних ознак та термінологічного інструментарію. **Предмет** дослідження становлять питання організації тексту, вивчення різного ряду категорій з позиції дискурсу.

Сучасні дослідники (М. Бахтін, А. Белова, Е. Бенвеніст, Ю. Жлуктенко, К. Кусько, Д. Кристал, Д. Кук та ін.) розглядають функціонування мови як різновид когнітивної діяльності, а когнітивні механізми та структуру людської свідомості досліджують через мовні явища. Наше **завдання** полягає у тому, щоб на основі вивчення когнітивних і комунікативних універсалій, описати та пояснити внутрішні когнітивні структури і динаміку учасників спонукального дискурсу. Розуміння мовних та мовленнєвих процесів є невід’ємним від розуміння когнітивних процесів, які відображаються в свідомості мовця під час трансферу повідомлень у свідомість адресата, під час сприйняття повідомлення. Характерні ознаки дискурсу пов’язані з когнітивними процесами, що відбуваються в свідомості мовця та адресата, а також впливом екстралінгвістичного контексту, в якому експлікується дискурс.

Інтерес до спонукання як до складного та неоднозначного явища соціального спілкування людей сягає своїм корінням у глибоку давнину. Ще Арістотель, аналізуючи загальну структуру людської діяльності, називає один з її елементів телеологічною причиною (від грец. *teleos* – той, хто досягає мети). Під телеологічною причиною він розумів внутрішню зацікавленість, потребу, мету суб’єкта діяльності, прагнення до яких є внутрішнім фактором сприйняття зовнішнього примусу, зокрема, певного спонукального висловлювання. Спонукування як феномен, за якого діяльність однієї людини регулюється іншою, враховуючи ту чи іншу потребу, є фактором цілеспрямованих людських дій. Крім того, феномен спонукання пов’язується з наміром мовця вплинути на співрозмовника і в певний спосіб змінити або зберегти існуючий стан речей. Рівень спонукального речення та спонукального мовленнєвого акта, який передбачає безпосереднє виконання/невиконання мовленнєвої та/або немовленнєвої дії, є первинним у дослідженні спонукального дискурсу.

Варто зазначити, що вихідне поняття “спонукальний дискурс”, незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених проблемам версифікації дискурсу, його варіативності та класифікації, не завжди виділяється лінгвістами. Беручи до уваги класифікацію дискурсу А.Д. Бело-

вої [3, с. 12], яка передбачає урахування сфери функціонування і характеру комунікації (табл. 1), ми вважаємо, що спонукальний дискурс належить до дискурсу за характером комунікації.

Таблиця 1

Класифікація дискурсу

Сфера функціонування	Характер комунікації
Академічний	спонтанний/підготовлений
Бізнес-дискурс	офіційний/неофіційний
Дипломатичний	чоловічий/жіночий
Перемов	дитячий/підлітковий/людей похилого віку
Політичний	аргументативний
Педагогічний	конфліктний
Рекламний	авторитарний
Релігійний	лайливий
Риторичний	
Сімейного спілкування	
Медичний	
Юридичний	
Ергодичний	
Інтернет-дискурс	

Доцільність виділення спонукального дискурсу як одного з типів дискурсу обумовлюється особливістю його використання з точки зору певної комунікативної спрямованості – логічної категорії спонукування.

Необхідно зауважити, що і вихідне поняття “спонукування” не має однозначного визначення. У граматиці сучасної англійської мови за редакцією Р. Квірка спонукальні речення співвідносяться як з чотирма синтаксичними типами речень (розповідне, питальне, наказове та окличне), так і з відповідним вживанням їх у різноманітних функціональних типах дискурсу (discourse functions) [9, с. 803]. Спонукальні речення розглядаються тут як один з класів функціонування дискурсу. У Словнику лінгвістичних термінів за редакцією Д.І. Ганича та І.С. Олійника наголошується, що спонукальні речення виражають різні форми волевиявлення: від прохання чи застереження до категоричного наказу [4, с. 179]. Вони являють собою тип речень, що об’єднуються загальним значенням волевиявлення, впливу на співрозмовника, спонукування його до дії. Такі речення можуть означати наказ чи розпорядження, вимогу, запрошення, заклик, прохання, пораду, роз’яснення, пересторогу, побажання, заохочення, вибачення, зосередження уваги тощо.

Використання мови з метою здійснення того чи іншого впливу на поведінку співрозмовника відбувається за допомогою цілого апарата функцій (Н. Арутюнова, Е. Бенвеніст, Н. Слюсарєва). Однією з них є волюнтаривна функція. Реалізація спонукування здійснюється під кутом зору живого і безпосереднього зв’язку учасників мовлення в обов’язковій відповідності з часом акту висловлювання.

У граматичному аспекті поширеним синтаксичним способом вираження спонукування є форми наказового способу дієслова. Широкий спектр наказових речень можна класифікувати залежно від іллокуції мовленнєвого акту (табл. 2).

Таблиця 2

Види наказових речень

Наказ, команда	Make your bed at once!
Заборона	Don`t touch
Прохання	Shut the book, please
Благання	Help
Порада, рекомендація	Take an aspirin for your headache
Попередження	Look out
Пропозиція	Let`s have a party
Інструктування	Take the first street on the left
Запрошення	Make yourself at home
Надавання дозволу	Help yourself
Побажання	Enjoy your meal!
Прокляття	Go to hell

Недовірлива відмова	Oh, come now (You don't really mean that)
Роздуми	Let me see now (Should I go straight home?)

Тут слід звернути увагу на те, що наказові речення ми розглядаємо лише як різновид спонукальних. У структурному відношенні спонукальні речення різноманітні – здебільшого вони односкладові, хоча функціонують і двоскладові. Характерним засобом оформлення спонукальних речень є дієслово **Let**, за яким слідує підмет у формі непрямого відмінка (**Let me think what to do next**). Синтаксичній будові спонукальних речень властива спонукальна інтонація, яка істотно відрізняється від інтонації розповідних і питальних речень. Завдяки відповідній інтонації різні утворення можуть виступати як спонукальні речення.

Досліджуючи спонукальний дискурс, неможливо обійти увагою внутрішні процеси мовної діяльності людини, які передують їх вербальному вираженню. Виняткова складність людської природи є причиною суперечок науковців щодо внутрішньої організації цих процесів. Спільним у багатьох запропонованих моделях дослідників, зокрема Г.Г. Почепцова, Е.С. Кубрякової, М.М. Бахтіна, Т.М. Дридзе, А.Е. Супрун та ін., є поділ мовної реальності на внутрішню та зовнішню. А.Е. Супрун вважає, що основним засобом для виявлення внутрішніх процесів мовної діяльності людини є аналіз зовнішньої мови. Хоча М.М. Бахтін акцентує, що зовнішні ознаки, лінгвістично видимі і фіксовані, не можуть бути зрозумілі та вивчені без їх “інтенціонального осмислення” [1, с. 105]. Під інтенцією М.М. Бахтін розумів спрямованість на предмет, враховуючи соціальну атмосферу слова, яка “збагачує грані його образу” [1, с. 91]. Особливого значення для подальшого вивчення інтенції як складової внутрішнього процесу не лише мовної реальності, а й спонукального дискурсу зокрема, набуває дослідження Е.С. Кубрякової. Дослідниця поділяє мовний процес на довербальний і вербальний, виділяючи мотиваційно-спонукальну та смислоформувальну довербальну стадію [5, с. 45]. Для нашого дослідження важливою є стадія мотиваційно-спонукальна, яка реалізує складну комунікативно-прагматичну цілісність, де входять і елементи попереднього досвіду людини, і елементи оцінки мовленнєвої ситуації, і адресата, і конкретні наміри мовця, і ціль його мовленнєвого акту. Саме на цьому етапі вирішується питання впливу спонукування на діяльнісну поведінку адресата. Згідно з теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна, намір мовця виступає як вектор, який спрямовує весь процес спонукування. Г.Г. Почепцов виділяє актомовленнєву інтенцію (початкову і кінцеву) та постақтомовленнєву (початкову та кінцеву), наголошуючи при цьому, що кожна з інтенцій підпорядковується одна одній [7, с. 86]. Отже, розуміння інтенції як складової внутрішнього процесу мовленнєвої діяльності допомагає зрозуміти появу різних спонукальних актів.

Спонукування в окремих випадках передбачає ступеневе досягнення мети, тому виникає необхідність у використанні не одного, а декількох висловлювань, поєднаних спільною комунікативною метою – спонукуванням. Дослідники звертають увагу на такі висловлювання і кваліфікують їх як когезійні засоби тексту (D. Cook, R. Quirk). Когезія усної комунікації здійснюється на лінгвістичному та екстралінгвістичному рівнях. Відповідною мовною структурою є діалогічний комплекс та функціонування численних маркерів спонукальної семантики. Девід Крістал виділяє чотири етапи діалогічного мовлення, яке кваліфікується як мовленнєва почерговість (conversational turn-taking) [8, с. 69]. Кожен з етапів характеризується релевантними спонукальними висловлюваннями (так званими signals of direction).

Висловлювання, що функціонують за таким організаційним принципом, підпорядковуються мовним законам будови мовних одиниць складнішого рівня – спонукального дискурсу. Спонукальний мовленнєвий акт та спонукальний дискурс співвідносяться між собою як елементарна та складна комунікативна одиниця. Спонукальний мовленнєвий акт передбачає одиничне “влучення” / “невлучення” у ціль. У спонукальному дискурсі можливі корегування “за перебігом подій”. Спонукальний мовленнєвий акт та спонукальний дискурс корелюють між собою як одиниці різних, але взаємопов’язаних рівнів. Спонукальний дискурс містить мовленнєві акти, які відрізняються один від одного як ступенем спонукальності, так і соціальними умовами їх появи. Мовленнєві акти, що надходять до цієї групи, мають свої ознаки, але поєднує їх комунікативна настанова з родовою назвою “спонукування”.

Спонукальні маркери

I етап – вступ	II етап – налагодження взаєморозуміння (ongoing checks): <u>Мовцем / Слухачем</u>
<i>Guess what...</i> <i>Sorry to trouble you...</i> <i>Lovely day!</i> <i>Got a match!</i> <i>Can I help you?</i> <i>Good morning.</i> <i>Excuse me...</i> <i>Did you hear the one about?</i> <i>Can you spare a minute?</i> <i>Halt! Who goes there?</i>	<i>Do you see? / You mean...</i> <i>Can you guess what he said? / Have I got you right?</i> <i>Are you with me? / Mhm...</i> <i>Do I make myself clear? / I don't get you</i> <i>Don't you think? / Let's get that straight</i> <i>Let me put it another way...</i> <i>Don't get me wrong</i> <i>What I'm trying to say is...</i>
III етап – зміна теми (changing topic). <u>Введення нової теми/Завершення теми</u>	IV етап – прощання (ending)
<i>That reminds me... / So it goes</i> <i>Incidentally / That's life</i> <i>That's a good question / Makes you think, doesn't it.</i> <i>By the way... / Let's wait and see.</i> <i>Speaking of John...</i> <i>Where was I?</i>	<i>Sorry, but I have to go now.</i> <i>Nice talking to you.</i> <i>Well, must get back to work.</i> <i>Gosh, is that the time?</i> <i>I mustn't keep you.</i>

Враховуючи вищезазначені положення, **спонукальний дискурс** розглядаємо як цілеспрямовано організовану стратегію, пов'язану з глибинними механізмами інтелектуальної діяльності людини, її свідомістю, мисленням, інтуїцією, з прийняттям рішень та переробленням знань для досягнення запланованої комунікативної мети, що включає вербальні й позалінгвальні компоненти комунікації.

1. Бахтин М.М. *Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет.* – М., 1975. – 357 с. 2. Бенвенист Э. *Общая лингвистика.* – М., 1974. – 412 с. 3. Белова А.Д. *Поняття “стиль”, “жанр”, “дискурс”, “текст” у сучасній лінгвістиці // Іноземна філологія: Зб. наук. пр. КНУ ім. Т. Шевченка.* – 2000. – Вип. 32. – С. 11–14. 4. Ганич Д.І., Олійник І.С. *Словник лінгвістичних термінів.* – К., 1985. 5. Кубрякова Е.С. *Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи.* – Москва, 1991. 6. Нікульшина Т.М. *Спонукальний дискурс як стратегічне утворення (на матеріалі англійської мови) // Вісник Київського лінгвістичного університету “Філологія”.* – 2002. – Т.1. – С. 49–54. 7. Почепцов Г.Г. *Основы прагматического описания предложения.* – К., 1986. – 165 с. 8. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language.* – Cambridge, 1991. – 320 p. 9. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive grammar of the English language.* – Longman, 1996.